

Meranie kvality života

Možno ľudský rozvoj merať? Možno spoľahlivo určiť stupeň kvality života na ktorom sa krajina nachádza? Ako je to potom s meraním kvality života jednotlivca – existuje nejaká vhodná formulka, na základe ktorej by sa dalo určiť ako žijeme?

Poznáme mnoho ukazovateľov, ktoré dokážu kvantifikovať rôzne dimenzie ľudského rozvoja. Tak napríklad zdravie človeka, ktoré je jednou z hlavných podmienok kvalitného života, možno dokumentovať údajmi o chorobnosti, dĺžke života, zdravotníckych zariadeniach a na základe vhodných údajov možno zdravie dokonca medzinárodne porovnávať. Podobne aj úroveň a možnosti vzdelávania sa dajú pomerne dobre zhodnotiť číslami o školskom systéme a jeho výsledkoch. Do mozaiky ľudského života však patria aj podmienky, ktoré sa nedajú jednoducho kvantifikovať, pretože majú skôr abstraktný, subjektívny charakter: napr. pocit slobody, osobná bezpečnosť, úcta k okoliu, morálka, láska, ale napríklad aj schopnosť človeka rozvíjať hodnoty. *Kvalita života je teda úroveň bytia, ktorá vzniká kombináciou merateľných a abstraktných hodnôt života (alebo aj hmotných a nehmotných hodnôt) a ľudský rozvoj možno chápať ako rozširovanie šancí a možností človeka dosiahnuť tieto hodnoty.*

Ak človek nemôže tieto hodnoty z rôznych dôvodov naplniť, kvalita jeho života zákonite klesá. Je len prirodzené, že nedostatok možností a príležitostí rozvíjať kvalitu vlastného života pociťuje človek veľmi intenzívne. Obrazom toho sú napokon výsledky rôznych prieskumov, kde sa v najpálčivejších spoločenských problémoch odzrkadľujú práve nenaplnené alebo ohrozené životné hodnoty (tabuľka 35).

Tabuľka 35

Životné hodnoty verzus spoločenské problémy

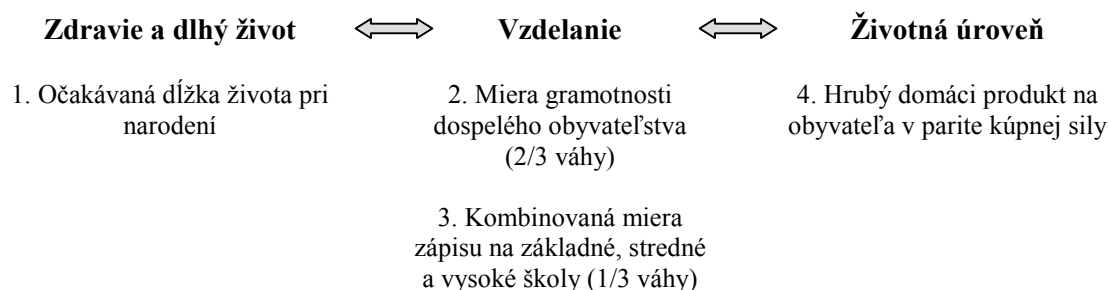
Hodnota	Problém	Vybrané ukazovatele
Rodina	vo väčšej alebo menšej miere všetky nasledovné problémy	-
Zdravie	kritický stav v zdravotníctve, nízka úroveň zdravotníckych služieb, znečistené životné prostredie	dĺžka života, úroveň zdravotníctva (<i>health system attainment</i>), emisie škodlivín na obyvateľa
Práca	nezamestnanosť	miera nezamestnanosti, dlhodobá nezamestnanosť, počet nezamestnaných na 1 voľné pracovné miesto
Životná úroveň, primerané bohatstvo	zlá finančná situácia domácností, nízka kúpyschopnosť, chudoba	HDP na obyvateľa cez paritu kúpnej sily, index ľudskej chudoby, Gini index
Bezpečnosť	kriminalita, násilie, drogy, xenofóbia	krimínálne činy na 1000 obyvateľov, objasnenosť, násilná a drogová kriminalita
Bývanie	finančná nedostupnosť bývania	počet bytov na 1000 obyvateľov, počet domácností na byt, cena úverov
Vzdelávanie	zhoršujúca sa úroveň školstva	miera zápisu na školy, gramotnosť, počet pripojení na Internet
Sloboda, demokracia, morálka	politické nezahody, korupcia, klientelizmus	index vnímania korupcie

Ak by sme chceli ako-tak vyčerpávajúco merať kvalitu života, potrebovali by sme ukazovateľ, ktorý by pokryl aspoň uvedené dimenzie života. Z tabuľky je zrejmé, že existujú čiastkové ukazovatele (pripravované medzinárodnými a národnými inštitúciami), ktorých kombináciou by mohol vzniknúť zaujímavý údaj o podmienkach na ľudský rozvoj. Zostavenie takéhoto indexu v medzinárodnom meradle by bolo obmedzené viacerými faktormi:

- rozdielny rebríček hodnôt v rôznych krajinách;
- problém pridelenia významu (váhy) jednotlivým podmienkam;
- nedostupnosť, príp. neaktuálnosť vhodných údajov;
- metodologické obmedzenia a pod.

Meranie ľudského rozvoja

Index ľudského rozvoja HDI (*Human Development Index*) predstavuje doposiaľ pravdepodobne najkomplexnejší ukazovateľ kvality života. Cieľom HDI je zmerať dosiahnutý stupeň ľudského rozvoja jediným indexom a umožniť medzinárodné porovnanie rôznych krajín sveta. HDI dáva obraz o podmienkach ľudského rozvoja cez ukazovatele troch dimenzií života, ktoré sú všeobecne považované za najdôležitejšie:

Index stanovuje minimálnu a maximálnu hodnotu pre každý parciálny ukazovateľ a následne ukazuje, kde sa krajina na danej škále nachádza. Za účelom zostavenia indexu boli pre nasledovné ukazovatele stanovené fixné minimálne a maximálne hodnoty:

1. Očakávaná dĺžka života pri narodení: ¹	25 rokov a 85 rokov;
2. Miera gramotnosti dospelého obyvateľstva: ²	0% a 100%;
3. Kombinovaná miera zápisu na školy: ³	0% a 100%;
4. Reálny HDP na obyvateľa (US \$ v PPP): ⁴	100\$ a 40 000\$.

¹ Počet rokov, ktoré by sa dožilo novorodené dieťa, ak by prevládajúce vzorce úmrtnosti v čase jeho narodenia boli rovnaké počas jeho celého života.

² Percento obyvateľov starších ako 15 rokov vrátane, ktorí sú schopní s plným porozumením prečítať a napísať krátky a jednoduchý text o ich každodennom živote.

³ Počet študentov zapísaných na určitom stupni vzdelávania, bez ohľadu na vek, ako percento z celkového obyvateľstva v oficiálnom školskom veku pre danú úroveň vzdelávania. Kombinovaná hrubá miera zápisu na školy primárneho, sekundárneho a terciárneho vzdelávania predstavuje počet študentov na všetkých týchto stupňoch vzdelávania ako percento z obyvateľstva v oficiálnom školskom veku pre tieto úrovne (na Slovensku sa údaj prepočítava na obyvateľov vo veku 6 až 22 rokov).

⁴ Za týmto účelom je HDP na obyvateľa v domácej mene vydelený paritou kúpnej sily (purchasing power parity, PPP). PPP možno definovať ako počet jednotiek domácej meny potrebných na kúpu rovnakého množstva tovaru a služieb na domacom trhu aké by sa dalo kúpiť za 1 dolár v USA. PPP umožňuje medzinárodné porovnanie reálnych cenových úrovní. Výmenné kurzy môžu nad- alebo podhodnocovať kúpnu silu.

Tabuľka 36

Základné ukazovatele k výpočtu HDI pre Slovenskú republiku (1999)

Ukazovatele	Poznámka	1999
Očakávaná dĺžka života pri narodení	roky	72,99
Miera gramotnosti dospelého obyvateľstva	%	99,00
Kombinovaná miera zápisu na školy I., II. a III. stupňa	%	75,03
Reálny hrubý domáci produkt na obyvateľa ^a	PPP\$	10 950

Poznámka: a. Predbežný údaj.

Zdroj: Štatistický úrad Slovenskej republiky

Výsledná hodnota indexu sa pohybuje medzi hodnotami 0 a 1. Dosiadnutá hodnota ukazuje, ako ďaleko sa krajina posunula smerom k maximálnej hodnote 1 a umožňuje porovnanie s ostatnými krajinami. Rozdiel medzi dosiahnutou hodnotou a maximálnou hodnotou predstavuje zaostávanie krajiny, alebo aj o koľko sa krajina musí zlepšiť. Výzvou pre každú krajinu je nájsť spôsoby ako zaostávanie zredukovať.

Tabuľka 37

Parciálne indexy a celkový HDI pre Slovenskú republiku (1999)

Indexy	1999
Index dĺžky života	0,800
Index dosiahnutého vzdelania	0,910
Index gramotnosti	0,990
Index zápisu na školy	0,750
Index upraveného reálneho HDP	0,784
Index ľudského rozvoja HDI	0,831

Zdroj: Výpočet autora

Slovenská republika sa v roku 2000 umiestnila v medzinárodnom rebríčku ľudského rozvoja zostavenom na pôde UNDP na 40. mieste zo 174 krajín sveta.⁵ Výsledná hodnota indexu zaraďuje Slovensko podobne ako po minulé roky medzi krajiny s vysokým stupňom ľudského rozvoja. Oproti poslednému zisťovaniu to znamená postup o dve miesta, keď sa za Slovensko dostali dva štáty z Perzského zálivu, Bahrajn a Katar. Relatívne vysoký nárast slovenského indexu bol spôsobený najmä zvýšením ukazovateľa životnej úrovne – HDP na obyvateľa. Treba poznamenať, že údaj Svetovej banky použitý v najnovšom rebríčku bol kalkulovaný za rok 1998, teda ešte pred úspornými opatreniami prijatými v máji 1999 (zvýšenie daňového zaťaženia, deregulácia cien za energie a nájomné, atď.). Možno predpokladať, že rast tohto ukazovateľa nebude v blízkej budúcnosti taký výrazný, a to najmä v dôsledku poklesu kúpyschopnosti obyvateľstva SR. Na druhej strane, v roku 2000 bolo možné pozorovať zaujímavý jav, keď spotrebiteľské ceny niektorých významných položiek spotrebiteľského koša (potraviny, doprava) zaznamenali pokles napriek rastu nákladov výrobcov.⁶

⁵ Pozri medzinárodné porovnanie HDI na zadnej strane obálky.

⁶ Ukazovateľ HDP na obyvateľa v parite kúpnej sily do veľkej miery závisí od zloženia spotrebiteľského koša zvoleného pri výpočte.

Porovnanie krajín SVE uchádzajúcich sa o členstvo v Európskej únii (1997-1998)

Poradie HDI	Dĺžka života (roky)	Miera gramotnosti (%)	Miera zápisu na školy (%)	HPD/obyvateľ (PPPS)	HDI hodnota
Vysoký stupeň ľudského rozvoja					
29 Slovinsko (1998)	74,6	99,6	81	14 293	0,861
33 Slovinsko (1997)	74,4	99,0	76	11 800	0,845
34 Česká rep. (1998)	74,1	99,0	74	12 362	0,843
36 Česká rep. (1997)	73,9	99,0	74	10 510	0,833
40 Slovensko (1998)	73,1	99,0	75	9 699	0,825
42 Slovensko (1997)	73,0	99,0	75	7 910	0,813
43 Maďarsko (1998)	71,1	99,3	75	10 232	0,817
47 Maďarsko (1997)	70,9	99,0	74	7 200	0,795
44 Poľsko (1998)	72,7	99,7	79	7 619	0,814
44 Poľsko (1997)	72,5	99,0	77	6 520	0,802
46 Estónsko (1998)	69,0	99,0	86	7 682	0,801
54 Estónsko (1997)	68,7	99,0	81	5 240	0,773
Stredný stupeň ľudského rozvoja					
49 Chorvátsko (1998)	72,8	98,0	69	6 749	0,795
55 Chorvátsko (1997)	72,6	97,7	67	4 895	0,773
52 Litva (1998)	70,2	99,5	77	6 436	0,789
62 Litva (1997)	69,9	99,0	75	4 220	0,761
60 Bulharsko (1998)	71,3	98,2	73	4 809	0,772
63 Bulharsko (1997)	71,1	98,2	70	4 010	0,758
63 Lotyšsko (1998)	68,7	99,8	75	5 728	0,771
74 Lotyšsko (1997)	68,4	99,0	71	3 940	0,744
64 Rumunsko (1998)	70,2	97,9	70	5 648	0,770
68 Rumunsko (1997)	69,9	97,8	68	4 310	0,752

Poznámka: SVE – stredná a východná Európa.

Zdroj: UNDP: Human Development Report 1999 a 2000.

V skupine tranzitívnych krajín, ktoré aspirujú na členstvo v Európskej únii (medzi ktoré možno rátať už aj Chorvátsko), možno zhodne pozorovať priaznivý rozvoj podmienok ľudského rozvoja. V kontexte sledovaných ukazovateľov došlo vo všetkých krajinách k zlepšeniu situácie, čo je pozitívna správa aj smerom k štruktúram EÚ. Výnimočný posun zaznamenali predovšetkým pobaltské krajiny, z ktorých Estónsko sa zaradilo prvýkrát medzi krajiny s vysokým stupňom ľudského rozvoja. Zlepšenie ukazovateľov (predovšetkým vzdelania a príjmov), i keď menej výrazné, zaznamenali aj balkánske krajiny Bulharsko a Rumunsko. Pri hodnotení umiestnenia krajín V4 a Slovinska si treba uvedomiť, že priestor pre markantné zlepšenia je obmedzený ich lepšou východiskovou pozíciou a tiež faktom, že sa pred nimi nachádzajú už len najvyspelejšie štáty sveta. Napriek tomu krajiny strednej Európy majú tendenciu predstihovať bohaté "ropné" štáty a najrozvinutejšie ekonomiky južnej Ameriky.

Tretiu pozíciu Slovenska medzi krajinami bývalého socialistického bloku (druhé miesto medzi krajinami V4), ako aj výsledné umiestnenie SR vo svetovom rebríčku HDI treba hodnotiť pozitívne. Lichotivé výsledky medzinárodného porovnania však paradoxne nenachádzajú pozitívnu odozvu v hodnotení životných podmienok samotnými obyvateľmi. Slováci už tradične hodnotia svoju situáciu, ako aj očakávania do budúcnosti, pesimisticky, aj keď sa ich reálna situácia nemusí zhoršovať. Tento jav možno sledovať počas uplynulých rokov takmer sústavne, bez ohľadu na zhoršovanie alebo zlepšovanie ekonomických a sociálnych parametrov.⁷

⁷ Pozri napr. Deván, D.: "Ludia sú presvedčení, že nám bude horšie". SME, 12.8.2000; *Názory*. Ústav pre výskum verejnej mienky pri Štatistickom úrade Slovenskej republiky, 1995-1999.

Nemožno taktiež opomenúť obmedzenia a nedostatky HDI a podobných meraní. Prameňa predovšetkým z obmedzeného počtu skúmaných veličín, rôznych metodologických nedostatkov⁸ a v neposlednom rade (ne)dostupnosti dôveryhodných údajov. Po zohľadnení týchto skutočností možno pre Slovensko vyvodit' niekoľko zaujímavých postrehov:

- Dĺžka života na Slovensku je približne o 4 roky kratšia ako priemer krajín OECD, pričom rozdiel je väčší v prípade mužov. Obyvatelia SR sa dožívajú približne o 6 rokov dlhšie ako je svetový priemer.
- Počet študentov zapísaných na školy (z korešpondujúcich vekových skupín obyvateľstva) je podstatne nižší na Slovensku ako vo vyspelých krajinách. Týka sa to najmä terciárneho vzdelávania, keď podiel vysokoškolských študentov z príslušných populačných ročníkov predstavuje približne 2/3 z úrovne krajín OECD. Podobne nízke ukazovatele majú však aj Česká republika a Maďarsko.
- Vytvorený produkt na obyvateľa je na Slovensku niekoľkonásobne nižší ako v najvyspelejších ekonomikách sveta. Porovnateľné údaje Svetovej banky naznačujú, že hrubý domáci produkt na obyvateľa vytvorený na Slovensku je 6-krát nižší ako v rozvinutých krajinách, v prípade najvýkonnejších ekonomik dokonca 10-násobne nižší. Ak sa tieto údaje prepočítajú kúpnu silou (PPP), rozdiel sa zredukuje na približne 2 až 3-násobok.

Meranie rodovej ne(rovnosti)

Index ľudského rozvoja HDI je súhrnným ukazovateľom, ktorý nepostihuje rozdiely medzi ženami a mužmi. V roku 1995 prišiel UNDP s myšlienkou porovnať rovnosť podmienok ľudského rozvoja pre ženy a mužov. Tzv. rodovo-rozlíšený index rozvoja GDI (*Gender-related Development Index*) skúma kvalitu života prostredníctvom rovnakých ukazovateľov ako HDI – teda dĺžky života, vzdelania a príjmov – ale upravuje výsledok podľa rodovej nerovnosti.

Podľa výpočtov UNDP je GDI v každej krajine nižší ako HDI, čo znamená, že úplná rovnosť medzi ženami a mužmi neexistuje nikde na svete.⁹ (Rodová rovnosť by znamenala, že HDI a GDI by boli rovnaké.) Slovenská republika sa radí k tým krajinám, ktoré dosahujú lepšie postavenie v GDI ako HDI rebríčku. Možno to interpretovať tak, že šance na kvalitný život sú spravodlivejšie rozdelené medzi mužov a ženy ako je tomu v prípade niekoľkých krajín dosahujúcich celkovo vyšší stupeň ľudského rozvoja.

Tabuľka 39

Základné ukazovatele k výpočtu GDI pre Slovenskú republiku (1999)

Ukazovatele	Poznámka	Ženy	Muži
Očakávaná dĺžka života pri narodení	roky	77,03	68,95
Miera gramotnosti dospelého obyvateľstva	%	99,00	99,00
Kombinovaná miera zápisu na školy I., II. a III. stupňa	%	75,83	74,38
Reálny hrubý domáci produkt na obyvateľa ^a	PPPS	8 587	13 447

Zdroj: Štatistický úrad Slovenskej republiky

Poznámka: a. Prepočet autora podľa metodiky UNDP. Bližšie pozri: UNDP: *Human Development Report 2000*.

Pri výpočte rodovo-rozlíšeného indexu sa postupuje podobne ako pri výpočte indexu ľudského rozvoja, avšak čiastkové indexy – dĺžky života, vzdelania a dôchodku – sa upravujú podľa

⁸ Napr. v prípade HDI sú údaje o miere gramotnosti skôr odhadom, keďže exaktné zisťovanie sa robí iba v rámci národných sčítaní obyvateľstva (každých 5 alebo 10 rokov). Metodika výpočtu kombinovanej miery zápisu na školy je ovplyvnená rozdielnou dĺžkou trvania jednotlivých foriem štúdia a príslušnými vekovými skupinami obyvateľstva v rôznych krajinách, nezohľadňuje opakovanie ročníkov; atď.

⁹ Pozri medzinárodné porovnanie GDI vybraných krajín na zadnej strane obálky.

podielu žien a mužov na populácii. Pri výpočte indexu dôchodkov sa vychádza z pomeru mzdy žien a mužov a ich zastúpenia na ekonomicky aktívnom obyvateľstve.

Tabuľka 40	
Parciálne indexy a celkový GDI pre Slovenskú republiku (1999)	
Indexy	1999
Index rovnomerného rozdelenia dĺžky života	0,800
Index rovnomerného rozdelenia vzdelania	0,910
Index rovnomerného rozdelenia dôchodku	0,779
Rodovo-rozlišený index ľudského rozvoja GDI	0,829

Zdroj: Výpočet autora.

Rozdiely v základných podmienkach určujúcich kvalitu života žien a mužov sú dané predovšetkým dvoma faktormi:

1. *Ženy sa zvyčajne dožívajú dlhšieho veku ako muži.*
2. *Muži majú zvyčajne vyššie príjmy ako ženy.*

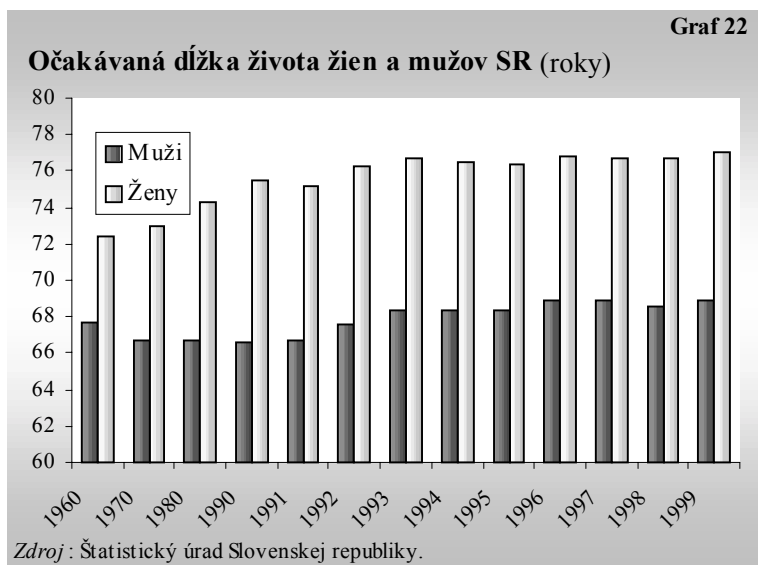
Uvedené javy majú univerzálnu (globálnu) platnosť. Popri týchto faktoroch, ktoré sú dané spoločenskými a biologickými podmienkami, vplyvajú na (ne)rovnosť kvality života žien a mužov ďalšie determinanty ako rozdielny prístup k vzdelaniu a informáciám (týka sa predovšetkým menej rozvinutých krajín), rozdielne fyzické, duševné a motivačné atribúty, kombinácia materských a profesijných povinností u žien, vyššia ekonomická aktivita mužov, nižšie zastúpenie žien na spoločensky významných pozíciách, atď. V čom väzia príčiny týchto rozdielov a aký je ich rozmer na Slovensku?

Muži na Slovensku sa v súčasnosti dožívajú v priemere 8 rokov menej ako ženy (pozri graf 22). Tento rozdiel má dlhodobú tendenciu narastať, i keď v posledných rokoch je pomerne stabilný. Podobný jav možno sledovať vo väčšine ekonomicky rozvinutých krajín. Podľa dostupných údajov žijú muži dlhšie, resp. rovnako dlho ako ženy iba na Maledívach, v Nepále a Bangladéši, pričom pomerne malé rozdiely (v prospech žien) možno pozorovať aj v iných ázijských krajinách a vo väčšine afrických krajín (napr. India, Namíbia). V rozvojových krajinách sú teda rozdiely vo veku dožitia menšie. Štúdie poukazujú na skutočnosť, že s bohatstvom krajiny úmrtnosť mužov klesá pomalšie ako úmrtnosť žien. Zatiaľ čo rozdiel v dĺžke života medzi ženami a mužmi v bohatších krajinách predstavoval 2-3 roky začiatkom 20. storočia, v roku 1999 činil tento rozdiel v tých istých krajinách 7-8 rokov v prospech žien. Podľa názorov Svetovej zdravotníckej organizácie WHO je hlavnou príčinou tohto vývoja podstatne *vyššie zastúpenie fajčiarov medzi mužským pokolením*. (Tento faktor sa však už v blízkej budúcnosti môže stať nepodstatným, lebo čoraz viac žien sa stáva pravidelnými fajčiarkami.) Niektoré štúdie poukazujú na genetické rozdiely v chromozómoch, ktoré už v ranných štádiách embryonálneho vývoja "nalinkujú" kratší život mužov; iné teórie sa opierajú o prítomnosť ženského hormónu estrogén, ktorý chráni ženy na rozdiel od mužského testosterónu od srdcovo-cievnych chorôb. Ďalším vysvetlením môže byť väčšia svalová masa a rýchlejší metabolizmus u mužov, ktorý znamená rýchlejšie odumieranie buniek pri ich obmedzenej reprodukcii. Okrem genetických daností sú príčiny aj behaviorálne. Muži vo všeobecnosti viac fajčia, pijú alkohol, pracujú v rizikovejších zamestnaniach, pestujú tvrdsie športy a podstupujú väčšie fyzické riziko.¹⁰ Podľa WHO patrí medzi ďalšie príčiny rastúceho rozdielu dĺžky života zodpovednejší prístup k otázkam zdravia medzi ženami, ich zdravšie stravovanie, ako aj klesajúce fyzické aktivity mužov oproti ich predkom (cvičenie, aktívny oddych).¹¹ Do týchto oblastí smerujú aj odporúčania odborníkov pre mužov: nezanedbávať príznaky chorôb, vyhľadávať profesionálnu

¹⁰ Haddock, R.: *Exactly Why Do Women Live Longer Than Men?* The Nubian Message Online, 20.2.1997

¹¹ Zdroj: <http://www.who.org>

lekársku pomoc v otázkach zdravia, začleniť do stravy podstatne viac ovocia a zeleniny, teda prirodzených zdrojov tzv. antioxidantov¹².

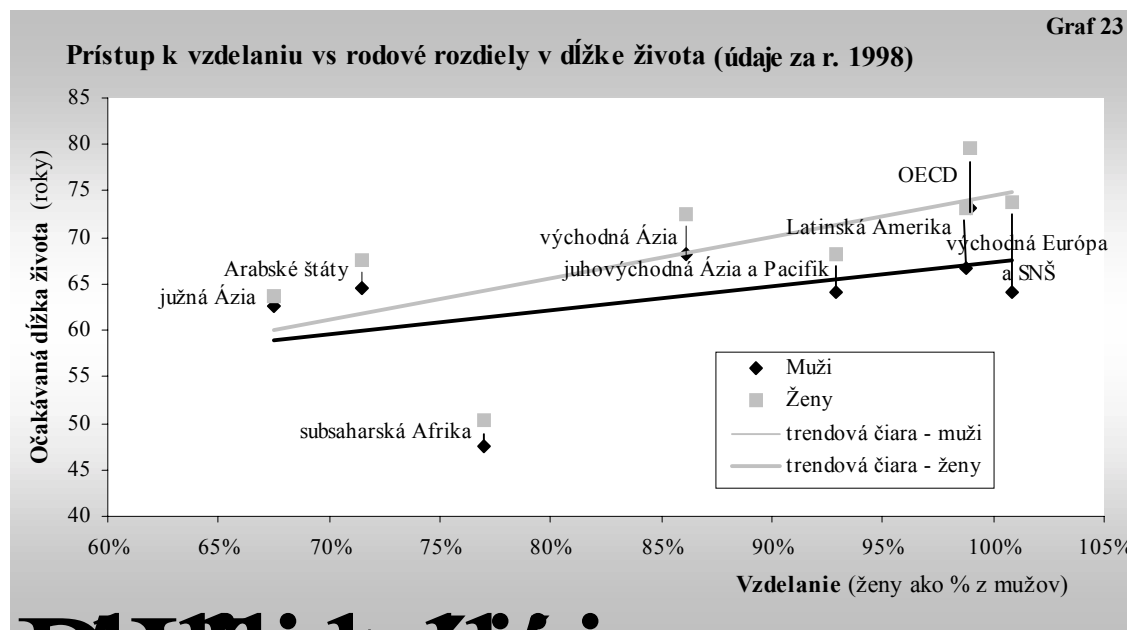
Je pravdepodobné, že odpoveďou na dlhší život žien (kratší život mužov) je kombinácia uvedených, ako aj doteraz neznámych faktorov. Nech sú príčiny akékoľvek, možno konštatovať, že ženy majú "biologickú výhodu" dlhšieho života, a preto majú viac šancí na ľudský rozvoj. Všeobecne s touto hypotézou možno súhlasiť, avšak iba do tej miery, pokiaľ neberieme do úvahy ďalšie faktory, pre ženy menej priaznivé.

Možnosti vzdelávania na Slovensku sú rovnaké pre ženy aj mužov. Existujú študijné smery, kde je proporcia oboch pohlaví nevyrovnaná, tento fakt je však daný prirodzenou selekciou (napr. inklinácia žien k humanitným vedám, mužov k technickým odborom). V zásade je však vzdelávací systém otvorený rovnako pre ženy a mužov, čo platí pre všetky jeho stupne. Kombinovaná miera zapísanosti na školy je dokonca mierne vyššia u žien, čo znamená, že z príslušného počtu dievčat v školskom veku 6 až 22 rokov ich študuje vyššie percento ako je to u chlapcov.

Nie všade majú ženy rovnaké šance na vzdelávanie ako muži. Sú to predovšetkým rozvojové krajiny Ázie a Afriky, kde ženy tvoria veľkú väčšinu negramotnej populácie a majú podstatne obmedzenejší prístup k vzdelávacím inštitúciám oproti mužom. Štatistické čísla poukazujú na zaujímavý fakt: v krajinách, kde majú ženy menej šancí na vzdelanie ako muži, sa dĺžka života oboch pohlaví vyrovnáva a ženy žijú relatívne kratšie ako v iných krajinách.¹³ Možno sa domnievať, že *zhoršeným prístupom ku vzdelaniu a informáciám oproti mužom sa stiera biologická výhoda žien žiť dlhší život*. Aj keď hovorí o jednoznačnej kauzalite – keďže do hry vstupujú aj iné faktory ako hierarchia hodnôt, patriarchát, náboženstvo, atď. – súvislosť medzi týmito javmi je zreteľná (pozri graf 23).

¹² Antioxidanty majú schopnosť brzdíť proces starnutia napádaním prvkov voľného kyslíka v tele.

¹³ Medzi krajiny s výrazne vyššou úrovňou vzdelania mužov patria napr. India, Jemen, Bangladéš, Pakistan, Nepál, Togo, Maroko, Guinea. V týchto krajinách sú rozdiely medzi vekom dožitia žien a mužov minimálne. Môže to zvädzať k záveru, že v uvedených krajinách žijú muži zdravšie ako vo vyspelých krajinách, čo však popierajú údaje o ich absolútne kratšej dĺžke života.

Asi najmarkantnejšia rodová nerovnosť vzniká na trhu práce, konkrétne v príjmoch. S menšími alebo väčšími odchýlkami platí v každej krajine sveta, že ženy dostávajú za prácu menšiu odmenu ako muži. Podľa posledných dostupných údajov predstavuje mzda slovenských žien v priemere 75 percent mzdy mužov. Tento údaj možno parafrázovať v tom zmysle, že ženy na Slovensku pracujú prvé tri mesiace v roku zadarmo a až v apríli začínajú za svoju prácu zarábať.¹⁴

Na trhu vzdelávania existujú rovnaké podmienky, ale pri prechode na trh práce dochádza k nerovnostiam resp. diskriminácii žien. Ako si možno vysvetliť fakt, že ženy majú rovnakú vzdelanostnú úroveň a kvalifikáciu ako muži, ale ich príjmy sú nižšie? Časť tohto rozdielu sa pripisuje štruktúrnym faktorom na trhu práce, ktoré sa javia ako objektívne (či skôr známe?) príčiny príjmových rozdielov. Jedným z uvedených faktorov je odvetvová štruktúra zamestnanosti, predovšetkým skutočnosť, že ženy prevažujú v sektoroch, ktoré vykazujú najnižšie priemerné zárobky (školsťvo, zdravotníctvo, sociálne služby, atď.). Sociológovia si však kladú otázku, či sú nízke príjmy v týchto odvetviach dôsledkom alebo príčinou ich feminizácie (bližšie pozri *Rodové rozdiely na trhu práce*. Za zmienku určite stojí, že uvedené odvetvia sú kľúčové pre dlhodobý rozvoj ľudského činiteľa!). K podobnému javu dochádza aj v rámci rovnakých zamestnaneckých skupín, keď ženy obsadzujú skôr nižšie, a tým aj slabšie platené pozície. Ako objektívna príčina rodových rozdielov v zárobkoch sa javí aj mierne vyššia úroveň vzdelanosti aktívnej mužskej populácie. Ženy sú v budovaní pracovnej kariéry obmedzené materstvom, čím sa spomaľuje ich postup do lepších pozícií. (Na druhej strane, väčšine mužov bráni v rýchlejšom rozbehu povinná vojenská služba v armáde, ktorá nasleduje obvykle po absolvovaní vzdelania.)

Aj keď odhliadneme od spomenutých faktorov, časť rodového rozdielu v odmeňovaní (*gender pay gap*) zostáva. Po zvážení všetkých známych aspektov sa možno domnievať, že príčinou je kombinácia kultúrno-spoločenských a psychologických vplyvov, ktorých hlboké korene siahajú do tradičného, zažitého chápania úlohy muža a ženy v rodine a spoločnosti. Všeobecne prevláda názor, že je to predovšetkým muž, kto sa má postarať o hmotné zabezpečenie domácnosti, že je to muž, ktorého rozhodnutie viac zaváži, že je to rovnako muž, ktorý je lepší vodca a efektívnejšie zvláda riešenie rôznych situácií. Túto predstavu živí samotná spoločnosť, vrátane jej ženskej časti. Konštelácia "silnejšie pohlavie (muži) – slabšie pohlavie (ženy)" sa potom

¹⁴ Podľa prepočtu na rok 2000 je dňom "príjmovej rovnosti" 30. marec (použitý údaj ŠÚ SR o pomere ženskej a mužskej mzdy za rok 1999 – 75%).

odráža už pri samotnom výbere zamestnania a finančných nárokoch na pracovné miesto. "Potrebu" vyššieho zárobku mužov podobne vnímajú a zohľadňujú aj zamestnávateľia (v konečnom dôsledku tiež väčšinou muži). U žien sa naopak prejavuje väčšia ochota akceptovať nižší príjem a zároveň aj menšia odhodlanosť postupovať do vedúcich, a preto lepšie platených pozícií. Do určitej miery to súvisí s ochotou preberania zodpovednosti, ktorá je prisudzovaná viac mužom, a to aj samotnými ženami (ženy sa často prikláňajú k názoru, že šéfom má byť muž¹⁵). Biologická schopnosť žien privádzať na svet detí len dotvára obraz "jemnejšieho" rodu a je jednou z príčin ich nevýhodnejšieho postavenia na trhu práce. Rozdiely v zárobkoch sú teda aj odrazom vnímania spoločenského postavenia žien, ktoré je naklonené k tradičnému chápaniu ženy predovšetkým ako matky.

Prirodzene, väčší priestor pre tieto vzťahy je v súkromnom sektore, kde je odmeňovanie voľnejšie a nie je viazané na jednotné mzdové tarify ako v sektore verejnom. Tieto súvislosti sa však neodzrkadľujú len na trhu práce (aj keď tam sú najviditeľnejšie), ale aj v iných oblastiach spoločenského života, napr. v politike a spravovaní štátu. Za účelom merania relatívnej moci žien a mužov v politickej a hospodárskej sfére zostrojil UNDP tzv. mieru posilnenia rodového postavenia GEM (*Gender Empowerment Measure*).

GEM sa skladá zo štyroch premenných. Prvé dve reflektujú ekonomickú participáciu a rozhodovaciu moc: podiel žien a mužov na vedúcich a riadiacich pozíciách, a ich podiel na technických, zdravotníckych, pedagogických a príslušných profesiách. Tretia premenná – podiel žien a mužov v parlamente – odráža zastúpenie a rozhodovaciu moc v politike. Posledným ukazovateľom je HDP na obyvateľa, ktorý má odrážať podiel moci nad ekonomickými zdrojmi.¹⁶ Slovensko sa v najaktuálnejšom rebríčku GEM nachádza na 28. mieste zo 70 skúmaných krajín sveta. Týmto umiestnením sa Slovenská republika zaradila pred viaceré rozvinutejšie krajiny (napr. Japonsko, Grécko, Taliansko), ale bola zároveň "predstihnutá" napr. Venezuelou, Litvou, či Trinidad a Tobagom, teda krajinami, ktoré sú podľa dosiahnutého stupňa ľudského rozvoja za SR. Príčinou tohto "dvojakého" hodnotenia Slovenska je najmä slabšie zastúpenie žien na politickom rozhodovaní a manažérskych postoch. Tradične najlepšie v medzinárodnom porovnaní rodovej rovnosti v ekonomickej a politickej sfére obstáli severské krajiny, keď sa Nórsko, Island, Švédsko, Dánsko a Fínsko umiestnili na prvých piatich priečkach.

Skúsenosti z krajín, ktoré sa snažili riešiť nerovné až diskriminačné postavenie žien tzv. pozitívnou diskrimináciou (*affirmative action*), napr. zavedením kvót na obsadenie pracovných miest alebo vplyvných pozícií ženami, poukazujú na protikladné výsledky. Popri nesporných pozitívach súvisiacich najmä s poklesom chudoby žien a odstránením predsudkov, priniesli tieto opatrenia novú vlnu diskriminácie a averzie, na ktorú v konečnom dôsledku doplácajú tie najschopnejšie ženy. Je teda na zváženie, či sú podobné umelé opatrenia vhodnou formou na skutočné odstránenie nerovnosti. Rovnosť rodov – nielen na trhu práce alebo v politickom rozhodovaní – ale počnúc rodinou, musí byť vnímaná ako prirodzená súčasť ľudského bytia. Domnievať sa, že vzťahy formujúce sa historicky dlhú dobu možno zmeniť za faktický okamih (nehovoriac o biologických zákonitostiach) by bolo asi ilúziou. Preto by mali opatrenia na podporu rodovej rovnosti v našom prostredí smerovať predovšetkým do oblasti výchovy a vzdelávania detí a mladých ľudí v tomto duchu.

Ako zlepšiť meranie kvality života?

V úvode tejto časti bolo spomenuté, že ak by sme chceli komplexnejšie merať kvalitu života, museli by sme použiť údaje z rôznych oblastí ľudského života a pokúsiť sa z nich zostrojiť jeden ukazovateľ. Vstupné údaje by mali reprezentovať aspoň najvýznamnejšie hodnoty ľudského bytia (zdravie, vzdelanie, životná úroveň, práca, bývanie, atď.). Význam akéhokoľvek

¹⁵ Teliščáková, D.: "Práva a zodpovednosť". Pravda, 4.3.2000

¹⁶ Bližšie k metodológii výpočtu GEM pozri napr.: UNDP: Human Development Report 2000.

ukazovateľa je však daný jeho porovnateľnosťou, napr. z geografického alebo časového hľadiska. Takýto súhrnný index by pravdepodobne mohol slúžiť len na regionálne porovnanie krajov či menších územných celkov v rámci Slovenska – samozrejme, aj v tomto prípade za podmienky dostupnosti údajov. Mnoho relevantných ukazovateľov sa v našich podmienkach z rôznych dôvodov neskúma vôbec, niektoré iba plošne za celú krajinu, iným chýba rodová dimenzia, prípadne sa zisťujú nepravidelne, alebo len raz za určité obdobie (napr. census). Impulzom k zlepšeniu môže byť realizácia reformy verejnej správy a najmä ustálenie územno-správneho členenia krajiny. Hodnotné údaje sa očakávajú od pripravovaného sčítania obyvateľov, domov a bytov v roku 2001. *Regionálny index kvality života by sa mohol stať vhodným nástrojom na monitoring stavu a budúceho rozvoja regiónov.*

Na medzinárodné porovnanie je potrebný jednoduchý indikátor, zložený z porovnateľných a najmä dostupných údajov. Index ľudského rozvoja HDI (ale aj rodovo-rozlíšený index GDI) je v tomto smere v súčasnosti asi najvhodnejším ukazovateľom, ktorý odráža tri základné atribúty života – zdravie, vzdelanie a životnú úroveň. Metodika HDI sa neustále vyvíja, pričom možnosti skvalitnenia spočívajú tak v existujúcich ukazovateľoch, ako aj pričlenení nových (po zohľadnení všetkých spomenutých požiadaviek: relevantnosť, dostupnosť, porovnateľnosť, jednoduchosť výpočtu). Naše návrhy na skvalitnenie HDI (resp. GDI) možno rozdeliť do dvoch skupín:

A. Existujúce premenné

1. Dĺžka života

Dĺžka života zastupuje v indexe ľudského rozvoja možnosť žiť dlhý a zdravý život. Človek však počas svojho života prežije určitý čas – nie nezanedbateľný – v rôznych stavoch, v ktorých nemôže plnohodnotne rozvíjať svoj život. Tieto stavy možno súhrnne nazvať ako postihnutie (choroby, invalidita). Kalkulácia očakávanej dĺžky života (používaná v HDI a GDI) je založená na celkovej dĺžke života na základe údajov o úmrtnosti. WHO vytvorilo nový indikátor dĺžky života, tzv. *disability-adjusted life expectancy* DALE (voľne preložené ako dĺžka života upravená o postihnutie). Najjednoduchšie možno DALE definovať ako očakávanú dĺžku života prežitú v plnom zdraví.¹⁷ DALE zahŕňa očakávaný počet rokov prežitých v stave, ktorý možno charakterizovať ako ekvivalent "plného zdravia". Pri výpočte DALE sa roky "v chorobe", vážené podľa jej závažnosti, odčítajú od celkovej očakávanej dĺžky života, pričom výsledok zodpovedá rokom v zdraví. DALE je dostupná pre všetky krajiny zaradené do rebríčka HDI, vrátane rodového rozlíšenia. Aj keď nahradenie "konvenčnej" dĺžky života dĺžkou života v zdraví nemusí výrazne zmeniť rebríček HDI, *nepochybne vernejšie zodpovedá charakteru ľudského rozvoja.*

Rebríček WHO ukazuje, že počet rokov stratených kvôli chorobe, neschopnosti a invalidite je podstatne vyšší v chudobných krajinách – ako dôsledok rôznych zranení, slepoty, paralýzy, duševných následkov rôznych tropických chorôb, a v neposlednom rade HIV/AIDS epidémie. Ľudia v najzdravších regiónoch sveta strácajú približne 9 percent života kvôli rôznym postihnutiam, v najzaostalejších krajinách je to až 14 percent.¹⁸ Táto skutočnosť môže v prípade použitia DALE relatívne zhoršiť postavenie rozvojových krajín v hodnotení ľudského rozvoja.

2. Miera gramotnosti

Miera gramotnosti reprezentuje v indexe ľudského rozvoja dvojtretinovou váhou prístup k vzdelávaniu. Tento ukazovateľ pôsobí v prípade mnohých rozvinutých krajín ako konštanta rovnajúca sa v podstate maximálnej hodnote 1. Existuje mnoho definícií a rôznych úrovní gramotnosti, napr. podľa Medzinárodného zisťovania gramotnosti dospelých (IALS) sa zaviedlo

¹⁷ WHO: *The World Health Report 2000 Health Systems: Improving Performance*. <http://www.who.org>

¹⁸ Príslušne by bolo potrebné upraviť minimálnu a maximálnu hodnotu pre výpočet indexu dĺžky života (napr. 20 a 77,5 rokov).

5 stupňov tzv. funkčnej gramotnosti.¹⁹ Časť "váhy" gramotnosti v HDI by mohla prevziať napríklad funkčná gramotnosť, ktorá výstižnejšie vyjadruje úroveň použitia nadobudnutých schopností čítania a písania. To by však vyžadovalo zavedenie tohto skúmania do celého spektra krajín, čo sa javí ako problematické; v prípade najzaostalejších krajín s veľmi vysokou všeobecnou negramotnosťou dokonca ako irelevantné.

V súčasnosti sa čoraz častejšie presadzujú pojmy ako informačná či počítačová gramotnosť, ktoré by mohli v budúcnosti nahradiť "písanú a čítanú" gramotnosť. Dostupnosť informačných technológií (ktorá je predpokladom ich použitia) je stále významnejším ukazovateľom kvality života. Údaje o počte osobných počítačov, pripojení na Internet sú napriek určitým nepresnostiam pomerne široko dostupné a mohli by už v blízkej budúcnosti taktiež prevziať časť "váhy" gramotnosti vo výpočte HDI.

B. Nové premenné

Miera nezamestnanosti

Ak sa hovorí o vzdelávaní ako o základnom nástroji na zvyšovanie kvality života, potom treba povedať, že najefektívnejšou formou realizácie nadobudnutých schopností a kvalifikácie je zamestnanie. Na získanie primeraného, slušného životného štandardu – ako jednej z hlavných dimenzií ľudského rozvoja – potrebuje prevažná časť populácie pracovať a mať príjem z práce. Ako bolo v tejto správe spomenuté, nezamestnaní tvoria skupinu najviac ohrozenú chudobou. Nezamestnanosť patrí zároveň medzi najpálčivejšie spoločenské problémy, a každý jednotlivec ju pociťuje veľmi citlivo. Je síce pravda, že nezamestnanosťou je postihnutá predovšetkým produktívna zložka obyvateľstva, ale tento fenomén sa nepriamo dotýka aj pred- a poproduktívneho obyvateľstva. Napr. deti v rodinách, kde je jeden alebo obaja rodičia nezamestnaní, majú podstatne menej možností rozvoja; vyššia nezamestnanosť taktiež znižuje objem verejných financií napr. na valorizáciu starobných dôchodkov (zvyšuje sa daňové zaťaženie, rastie tlak na dávky v nezamestnanosti). (Ne)zamestnanosť sa týka kvality života celej spoločnosti.

Začlenenie zamestnania do indexu ľudského rozvoja by zvýšilo jeho hodnotu. Zamestnanosť by mohla prevziať časť váhy indexu príjmu, resp. namiesto indexu HDP by vznikol nový index *životnej úrovne* (príklad: 2/3 váhy by tvoril HDP na obyvateľa v PPP a 1/3 váhy by bola zamestnanosť).²⁰ Údaje o nezamestnanosti sú dostupné za takmer všetky krajiny skúmané v rámci HDI.

Zloženie a metodológiu medzinárodných indexov nemožno z pochopiteľných dôvodov často meniť. Niektoré úpravy indexov (ako napr. začlenenie dĺžky života DALE do kalkulácie indexu ľudského rozvoja) by však nijako dramaticky nezasiahli do ich metodológie, a navyše by znamenali podstatné zvýšenie kvality týchto komplexných ukazovateľov ľudského rozvoja.

Ako bolo spomenuté v poslednej národnej správe, pocit zmysluplného a šťastného života vzniká kombináciou priaznivého pôsobenia vonkajšieho prostredia na rozvoj ľudských možností, a schopností ľudí tieto príležitosti rozvinúť v súlade s ich potrebami a záujmami. Tento stav nemožno presne zmerať alebo porovnávať – má nespočetné množstvo podôb a každý jedinec ho môže vnímať inak. Je viac než pravdepodobné, že šance na pocit kvalitného života rastú ak majú ľudia viacej príležitostí na napĺňanie svojich životných hodnôt (pozri tabuľku 35). Práve na rozširovanie ľudských príležitostí je zamerané meranie ľudského rozvoja a kvality života. Nie je to samoúčelné meranie alebo zostavovanie rebríčkov krajín. Jeho poslaním je cez

¹⁹ UNDP pri výpočte Indexu ľudskej chudoby pre krajiny OECD (Human Poverty Index HPI-2) používa prvú úroveň tejto škály. Ide o viac ako schopnosť čítať alebo písať. Od skúšaného sa vyžaduje, aby v texte našiel určitú informáciu. Napr.: Z návodu na užitie lieku určiť maximálnu dobu podávania lieku.

²⁰ Pre výpočet upraveného HDI by sa mohla použiť "miera zamestnanosti", ktorá by bola rozdielom teoretického maxima plnej zamestnanosti (100%) a priemernej ročnej miery nezamestnanosti.

dosiahnutý stupeň rozvoja poukazovať na jeho pozitívne a negatívne stránky a upriamiť pozornosť na riešenie tých oblastí života spoločnosti a jednotlivca, ktoré sú jeho najväčšou brzdou.

Literatúra

Haddock, R.: *Exactly Why Do Women Live Longer Than Men?* The Nubian Message Online, 2. február 1997.

Monitoring periodickej tlače.

Národná správa o ľudskom rozvoji Slovensko 1998. UNDP, Centrum pre hospodársky rozvoj, Bratislava (1998)

Štatistická ročenka Slovenskej republiky. Ročníky 1993-1999, Štatistický úrad Slovenskej republiky.

Trendy sociálneho vývoja v Slovenskej republike. Štatistický úrad Slovenskej republiky (2000)

UNDP: *Human Development Report 2000*. Oxford University Press: New York (2000)

UNDP: *The Human Development CD-ROM 1990-1999*. UNDP (1999)

WHO: *The World Health Report 2000 Health Systems: Improving Performance*. <http://www.who.org>